

مدارج الترقی بہرحمی

محمد حسین فاریاب

عضو هیئت علمی مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (رحمۃ اللہ علیہ)

پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

ملا عبدالرزاق لاهیجی

محمدحسین فاریاب

ناشر

پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

وابسته به دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم

تهیه

پژوهشکده فلسفه و کلام اسلامی

سرپرستار

محمدباقر انصاری

ویراستار

محمداسماعیل انصاری

لیتوگرافی، چاپ و صحافی

چاپخانه مؤسسه بوستان کتاب

چاپ اول: زمستان ۱۳۹۸

شمارگان: ۴۵۰

قیمت: ۶۵۰۰۰ تومان

عنوان: ۵۶۸: مسلسل: ۸۸۹

نشانی

قم، خیابان معلم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، نشر

پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

تلفن و دورنگار: ۳۷۸۳۲۸۳۳ - ۰۲۵

ص.پ: ۳۷۱۸۵/۳۶۸۸

کدپستی: ۳۷۱۵۶۱۶۵۹۱

مراکز یخش

۱. قم، میدان شهدا، تلفن و دورنگار ۳۷۸۳۲۸۳۴ - ۰۲۵

۲. تهران، خیابان انقلاب، روبروی در دانشگاه تهران،

پاساژ فروزنده، طبقه همکف، واحد ۳۱۲، تلفن:

۰۲۱ - ۶۶۹۵۱۵۳۴

وبگاه: www.pub.isca.ac.ir

رایانامه: nashr@isca.ac.ir

فروشگاه مجازی نشر: www.shop.isca.ac.ir

فروشگاه نشر دیجیتال: www.pajooahaan.ir

همه حقوق برای ناشر محفوظ است.

سرشناسه:

عنوان و نام پدیدآور:

مشخصات نشر:

مشخصات ظاهری:

شابک:

وضعیت فهرست‌نویسی:

یادداشت:

یادداشت:

موضوع:

موضوع:

شناسه افزوده:

رده‌بندی کنگره:

رده‌بندی دیویی:

شماره کتابشناسی ملی:

فاریاب، محمدحسین، ۱۳۵۵ -

ملا عبدالرزاق لاهیجی / محمدحسین فاریاب: تهیه پژوهشکده فلسفه و کلام اسلامی

قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ

اسلامی، ۱۳۹۸

۴۰۸ ص

۶۵۰۰۰ ریال:

978-600-195-558-7

فیا

کتابنامه: ص. [۳۶۱] - ۳۷۵: همچنین به صورت زیرنویس

نمایه

لاهیجی، عبدالرزاق بن علی، قرن ۱۱ق. -- نقد و تفسیر

کلام شیعه امامیه -- قرن ۱۱ق.

دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ

اسلامی. پژوهشکده فلسفه و کلام اسلامی

BP ۲۱۱

۲۹۷/۴۱۷۲

۵۸۸۸۶۹۶

۱۷		سخنی با خواننده
۲۰		درباره کتاب پیش رو
۲۳		مقدمه

فصل اول: گذری بر تاریخ زندگانی لاهیجی

۲۷		۱. لاهیجی در نگاهی کوتاه
۳۹		۲. استادان
۴۲		۳. شاگردان
۴۵		۴. ویژگی‌های علمی حکیم لاهیجی
۴۵		الف) آگاهی عمیق به افکار و عقاید دیگران
۴۶		ب) استقلال فکری
۴۸		ج) پاسداری از حریم عقاید دینی
۴۸		د) توجه ویژه به کتاب و سنت
۵۰		هـ) شاعری لطیف و نکته‌سنج
۵۳		و) عشق و ارادت خاص به اهل بیت (علیهم‌السلام)
۵۵		ز) احتیاط در ابراز عقاید و سلوک اجتماعی

٥. آثار علمی ٥٥
- الف) آثار کلامی ٥٦
- (١) گوهر مراد ٥٦
- (٢) سرمایه ایمان در اصول اعتقادات ٥٧
- (٣) شوارق الالهام فی شرح تجرید الکلام فی تحریر عقاید الاسلام ٦٠
- (٤) رساله فی حدوث العالم ٦١
- (٥) حاشیه بر الحاشیه الخفیه علی شرح الجدید التجرید للقوشجی ٦٢
- (٦) حاشیه شرح الجدید للتجرید ٦٣
- (٧) التشریفات ٦٣
- ب) آثار فلسفی ٦٣
- (١) حاشیه بر شرح اشارات خواجه نصیر الدین طوسی ٦٤
- (٢) الکلمات الطبیہ ٦٤
- (٣) شرح هیاکل النور ٦٥
- ج) آثار منطقی ٦٦
- (١) شرح تهذیب المنطق ٦٦
- (٢) حاشیه حاشیه تهذیب المنطق لمولی عبدالله یزدی ٦٦
- د) آثار ادبی ٦٧
- (١) دیوان فیاض ٦٧
- (٢) مثنوی ساقی نامه ٦٨

فصل دوم: علم کلام و رابطه آن با فلسفه و عرفان

١. ماهیت علم کلام ٦٩
- الف) تعریف علم کلام ٧٠

۷۱	ب) موضوع علم کلام
۷۳	ج) روش علم کلام
۷۴	د) فایده علم کلام
۷۶	هـ) منزلت و جایگاه علم کلام
۷۶	و) تاریخ و علل پیدایش علم کلام
۸۰	۲. ماهیت فلسفه
۸۳	۳. ماهیت عرفان
۸۵	۴. رابطه کلام و فلسفه
۸۸	۵. رابطه عرفان با کلام و فلسفه

فصل سوم: معرفت‌شناسی

۹۲	۱. امکان دستیابی به یقین
۹۷	۲. منابع معرفت
۹۸	الف) حس
۱۰۰	ب) عقل
۱۰۲	ج) قلب

فصل چهارم: خداشناسی

۱۰۵	۱. آشنایی با واژگان کلیدی
۱۰۵	الف) وجود و عدم
۱۰۶	اقسام وجود
۱۰۷	۱) وجود ذهنی و خارجی
۱۰۸	۲) وجود فی نفسه و وجود فی غیره

- ب) ماهیت ۱۱۰
- ج) مفهوم ۱۱۱
۲. احکام واجب الوجود ۱۱۴
- الف) ماهیت نداشتن خدا ۱۱۴
- ب) امتناع ترکیب ۱۱۶
- ج) وجود بالفعل ۱۱۹
- د) واجب الوجود واجب من جمیع الجهات ۱۱۹
- هـ) ناقص و محل حوادث نبودن ۱۱۹
- و) امتناع تکافؤ در وجود ۱۲۰
- ز) مفهوم واجب الوجود؛ کلی فرضی ۱۲۱
- ح) تشخیص واجب الوجود به عین ذات ۱۲۳
۳. اثبات وجود خدا ۱۲۴
۴. نفی شریک برای واجب الوجود ۱۲۶
- الف) شریک در ماهیت ۱۲۶
- ب) شریک در وجوب وجود ۱۲۷
۵. صفات واجب الوجود ۱۲۸
- الف) چستی صفت و تفاوت آن با اسم ۱۲۸
- ب) تقسیم بندی صفات ۱۲۹
- ۱) تقسیم بندی اول ۱۲۹
- ۲) تقسیم بندی دوم ۱۳۱
- ۳) تقسیم بندی سوم ۱۳۴
- ج) رابطه ذات با صفات ۱۳۴

۱۳۶	۱) معنای عینیت ذات با صفات
۱۳۷	۲) تفکیک صفات در بحث بساطت
۱۴۰	۳) براهین عینیت صفات حقیقیه با ذات خداوند
۱۴۰	برهان اول
۱۴۱	برهان دوم
۱۴۳	د) اثبات صفات ثبوتیه واجب‌الوجود
۱۴۳	۱) برهان عام برای اثبات صفات کمالیه
۱۴۵	۲) براهین خاص برای اثبات صفات کمالیه و بیان معنای آنها
۱۴۵	۱- قدرت
۱۴۵	یک . معناشناسی قدرت
۱۵۳	دو . اثبات قدرت برای خداوند
۱۵۴	شبهات وارد بر قدرت
۱۵۷	سه . قلمرو قدرت
۱۵۹	۲- علم
۱۵۹	براهین اثبات علم الهی
۱۶۰	ادله متکلمان
۱۶۳	دلیل فلاسفه
۱۶۴	گستره علم الهی
۱۶۴	کیفیت علم الهی
۱۷۹	شبهات وارد بر علم الهی
۱۸۰	۳- حیات
۱۸۲	۴- اراده

- یک. معنائشناسی اراده ۱۸۲
- دو. تبیین اراده الهی ۱۸۳
- سه. عینیت اراده خدا با ذات او ۱۸۹
- چهار. شبهات وارد بر مسئله اراده الهی ۱۸۹
- شبهه اول ۱۹۰
- شبهه دوم ۱۹۰
- پنج. اثبات اراده خداوند ۱۹۱
- ۵- سمع و بصر ۱۹۲
- ۶- کلام ۱۹۴

فصل پنجم: جهان شناسی

۱. اصل خلقت و چگونگی آن ۱۹۷
۲. حدوث و قدم جهان ۲۰۰
۳. ترکیب جهان ۲۰۴
- الف) اجسام ۲۰۴
- ۱) جسم فلکی ۲۰۶
- ۲) جسم عنصری ۲۰۷
- ب) نفوس فلکی ۲۰۷
- ج) عقول ۲۰۹
- د) فرشته، جنّ، شیطان ۲۰۹

فصل ششم: انسان شناسی

۱. ارکان وجود انسانی ۲۱۳

۲۱۴	۲. تعریف نفس
۲۱۴	۳. براهین مغایرت نفس و بدن
۲۱۵	۴. حقیقت نفس و تجرد آن
۲۱۸	۵. قوای نفس
۲۲۳	۶. حقیقت انسان؛ نفس یا بدن
۲۲۵	۷. رابطه نفس و بدن
۲۲۶	۸. بقا یا فنای نفس

فصل هفتم: راهنماشناسی

۲۲۹	بخش اول: نبوت
۲۲۹	۱. مفاهیم دخیل در بحث نبوت
۲۳۰	الف) نبوت
۲۳۰	ب) نبی، رسول و جبرئیل
۲۳۳	ج) شریعت و کتاب
۲۳۴	۲. حسن بعثت پیامبران و امکان آن
۲۳۶	۳. اثبات ضرورت بعثت
۲۳۷	الف) تبیین روایی
۲۳۸	ب) تبیین کلامی
۲۳۹	ج) تبیین فلسفی
۲۴۰	د) تبیین عرفانی
۲۴۲	۴. چیستی مقام نبوت و وحی
۲۴۶	۵. چگونگی دعوت پیامبر
۲۴۷	۶. عصمت پیامبران

- الف) چستی عصمت ۲۴۸
- ب) قلمرو عصمت پیامبران ۲۵۰
- ۱) مقام اول ۲۵۰
- ۱- امور مربوط به اعتقاد ۲۵۰
- ۲- امور مربوط به تبلیغ دین ۲۵۱
- ۳- امور مربوط به فتوا ۲۵۱
- ۴- امور مربوط به افعال و احوال ۲۵۱
- ۲) مقام دوم ۲۵۲
- ج) براهین عصمت ۲۵۲
- ۱) رویکرد فلسفی ۲۵۳
- ۲) رویکرد کلامی ۲۵۳
- ۱- عصمت از دروغ در تبلیغ ۲۵۴
- ۲- عصمت از گناه پس از نبوت ۲۵۵
- ۳) عصمت از گناه پیش از نبوت ۲۵۵
- ۴) عصمت از عیوب جسمانی ۲۵۶
۶. دلیل منکران عصمت ۲۵۶
۷. راه شناخت پیامبر ۲۵۸
- الف) راه شناخت پیامبر برای خواص ۲۵۸
- ب) راه شناخت پیامبر برای عوام ۲۵۹
۸. معجزه ۲۶۰
- الف) چستی معجزه ۲۶۰
- ۱) خرق عادت ۲۶۰

۲۶۲	 (۲) ارهاص
۲۶۲	 (۳) کرامت
۲۶۳	 (۴) معجزه
۲۶۴	 (ب) چگونگی وقوع معجزه
۲۶۶	 (ج) چگونگی دلالت معجزه بر صدق مدعی نبوت
۲۶۸	 ۹. برتری پیامبران بر فرشتگان
۲۶۹	 الف) ادله برتری پیامبران بر فرشتگان
۲۶۹	 (۱) دلیل عقلی
۲۷۰	 (۲) دلیل نقلی
۲۷۱	 (ب) ادله برتری فرشتگان بر پیامبران
۲۷۱	 (۱) دلیل عقلی
۲۷۱	 (۲) دلیل نقلی
۲۷۲	 ۱۰. اثبات نبوت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله
۲۷۳	 الف) معجزات پیامبر اسلام
۲۷۴	 (۱) معجزه آشکار (ظاهرة بالعين)
۲۷۶	 (۲) معجزه ناپیدا (ظاهرة بالمعنی)
۲۷۷	 ۱- معجزات حسی
۲۷۸	 ۲- معجزات عقلی
۲۸۰	 (ب) دلایل اثبات نبوت پیامبر اسلام
۲۸۱	 (ج) خاتمیت پیامبر اسلام
۲۸۳	 (د) نسخ ادیان پیشین و شبهات وارد بر آن
۲۸۳	 (۱) عدم امکان نسخ

- ۲۸۵..... (۲) مستلزم بدابودن
- ۲۸۶..... ۱۱. اشتراک و اختلاف شرایع و اقسام پیامبران
- ۲۸۶..... الف) موارد مشترک میان شرایع
- ۲۸۶..... ب) موارد اختلاف میان شرایع
- ۲۸۷..... ۱۲. وجود فضایل تمام پیامبران در پیامبر اسلام
- ۲۸۸..... بخش دوم: امامت
- ۲۹۰..... ۱. اصل یا فرع دین بودن امامت
- ۲۹۱..... ۲. تعریف امامت
- ۲۹۲..... ۳. ضرورت وجود امام و لزوم نصب آن
- ۲۹۴..... شبهات
- ۲۹۵..... شبهه اول
- ۲۹۶..... شبهه دوم
- ۲۹۸..... ۴. شرایط امام
- ۲۹۸..... الف) عصمت
- ۳۰۰..... ب) نص
- ۳۰۱..... ج) افضلیت
- ۳۰۲..... د) برخورداری از اشرف قبایل
- ۳۰۳..... ۵. راه تعیین امام
- ۳۰۵..... ۶. امام پس از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله
- ۳۰۵..... الف) تعیین امام از راه لزوم افضلیت
- ۳۰۸..... ب) تعیین امام از راه لزوم نص
- ۳۱۱..... ۷. عدم شایستگی دیگران برای امامت و پاسخ به ادله اهل سنت

۳۱۵	۸. اثبات امامت ائمه اثنی عشر
۳۱۶	الف) تنصيص
۳۱۸	ب) اجماع شيعه
۳۱۹	ج) ظهور معجزه
۳۱۹	۹. ویژگی های ائمه علیهم السلام
۳۲۰	۱۰. مهدویت
۳۲۴	۱۱. تولی و تبری

فصل هشتم: فرجام شناسی

۳۲۸	۱. مباحث مقدماتی
۳۲۹	الف) جواز یا امتناع اعاده معدوم
۳۳۰	ب) امکان یا عدم امکان خلق عالمی دیگر
۳۳۱	ج) امکان عدم بر این عالم
۳۳۳	۲. وجوب معاد
۳۳۴	۳. عالم مثال
۳۳۶	۴. معاد جسمانی و روحانی
۳۳۷	الف) دیدگاه باورمندان به معاد جسمانی
۳۳۸	ب) دیدگاه باورمندان به معاد جسمانی و روحانی
۳۴۱	۵. تناسخ
۳۴۳	۶. حقیقت قبر و دیگر امور برزخی
۳۴۴	۷. حقیقت روز قیامت و دیگر امور مربوط به آن
۳۴۹	۸. وعده و وعید

۳۵۱..... ۹. احباط و تکفیر

۳۵۳..... ۱۰. شفاعت

۳۵۶..... ۱۱. توبه

۳۵۸..... ۱۲. تبیین مفاهیم ایمان، اسلام، کفر، فسق و نفاق

۳۶۱..... کتابنامه

نمایه‌ها

۳۷۷..... آیات

۳۸۱..... روایات

۳۸۳..... موضوعات

۳۹۹..... اعلام و مشاهیر

۴۰۳..... کتاب‌ها

۴۰۶..... مکان‌ها

۴۰۷..... تنالگان

سخنی با خواننده

علم کلام از باارزش‌ترین دستاوردهای فرهنگ اسلامی است که همچون دانش فقه در درون همین بستر پایهریزی شده است. متکلمان بزرگ امامیه همواره کوشیده‌اند ضمن تبیین آموزه‌های اعتقادی دین و دفاع از آنها، پاسخگوی شبهات گوناگون اعتقادی نیز باشند. این عملکرد نقش مهم و تأثیرگذاری در پایهریزی شالوده‌های معرفت دینی در حوزه‌های گوناگون علمی - فرهنگی و اجتماعی داشته و جامعه اسلامی را در برابر نمونه‌های بدیل استحکام بخشیده است.

امروزه با پیداشدن زمینه‌ها و چالش‌های اعتقادی نو، اهمیت کلام صدچندان شده است. بی‌شک پرداختن به این چالش‌ها بدون توجه به پیشینه غنی کلامی‌ای که از متکلمان برجسته امامیه بر جای مانده است، کامیاب نخواهد بود؛ لیکن بازخوانی و به‌دست‌دادن سابقه و گذشته تاریخی کلام نیز دشواری‌های خاص خود را داد. این دشواری‌ها بیشتر از دو ناحیه متوجه مطالعه در تاریخ کلام است: نخست ناکارآمدی یا ناآشنایی محققان علاقه‌مند به این حوزه با شیوه‌های پژوهشی مطالعه تاریخی فکر و اندیشه و دیگر بی‌اطلاعی از ادبیات کلام امامیه در سده‌های نخستین تاریخ کلام امامیه. اضافه

بر این دو مشکل، استفاده قابل توجه از منابع مخالفان امامیه و بی توجهی به فضا و چارچوب شکل گیری این آثار، جملگی منجر به آن شده است که بسیاری از پروژه های بازساخت اندیشه های متکلمان امامیه در جهان معاصر در فضایی رشد کند که الگوی فکری درستی بر آن حاکم نباشد. طبیعی است برون داد این گونه پژوهش ها آثاری خواهد بود که کلام امامیه را بی ریشه یا تأثیرپذیر از دیگر گرایش های اسلامی یا غیراسلامی معرفی نماید. نمونه هایی از این فرآورده ها را می توان هم اکنون در آثار مستشرقانی چون مادلونگ، مکدموت، اشمینگه، فان اس و محققانی چون مدرسی طباطبایی و کدیور یافت.

باری خمودی پژوهش در این حوزه و البته در بین دانشوران امامیه، هرچند معلول عواملی چند است، بدون تردید نبود یا کمبود برنامه های کلان و صحیح در معرفی تاریخ کلام و اندیشه امامیه از مهم ترین این عوامل خواهد بود؛ به همین دلیل تدوین و سامان دهی پژوهش ها در جهت تحقق این آرمان ضروری می نماید.

بی شک تدوین تاریخ اندیشه های کلامی امامیه از زوایا و نواحی گونه گونی قابل اجرا خواهد بود؛ شخصیت های سامان بخش این تاریخ، جریان ها و مکاتب تاریخ ساز در عرصه اعتقادات، موضوعات و تراث برجامانده از دانش کلام، محورهای متفاوتی هستند که هر کدام در این فرایند از ویژگی خاصی برخوردارند.

«اندیشه نامه متکلمان امامیه» کلان فعالیتی از مجموعه تلاش های پژوهشکده فلسفه و کلام پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی است که برای دست یازیدن به این هدف، پژوهش درباره متکلمان تاریخ ساز امامیه را در دستور کار قرار داده تا با رویکردی میان رشته ای، اعتقادات متکلمان امامیه را

در طول تاریخ به تصویر بکشد و از نوآوری‌های روشی و محتوایی ایشان پرده بردارد. بدون تردید علی‌رغم فعالیت‌ها و آثار پراکنده‌ای که در تاریخ این رشته انجام شده است، این طرح به‌واقع نخستین حرکت جامع در بازشناسی این بخش از اندیشه امامیه است که به منصف ظهور رسیده است؛ از این‌رو در این کلان‌پروژه، فهرستی بالغ بر هشتاد متکلم در قالب دوازده مدرسه فکری سامان یافته که از یک تقدم و تأخر تاریخی نسبی نیز برخوردارند؛ مدارس چون مدرسه کلامی مدینه و حجاز، مدرسه کلامی کوفه، مدرسه کلامی قم، مدرسه کلامی بغداد، مدرسه کلامی ری و مدرسه کلامی حله.

نحوه پژوهش‌های این مجموعه هرچند شایسته بود تحلیلی تعریف شود تا در پرتو پس‌زمینه و بسترهای فکری، فرهنگی و سیاسی مدارس مورد نظر، تحلیل واقع‌بینانه‌تری از آرا و اندیشه‌ها به دست داده شود و زوایا و نقاط کور و تاریک تاریخ کلام مشخص و درانجام، تبیینی از سیر تحولات اندیشه‌های کلامی، همچنین تأثیر و تأثرات متکلمان بر یکدیگر به منصف ظهور رسد، این رویه به دلیل دشواری‌های پیش‌گفته کمتر دست‌یافتنی می‌نمود؛ لذا حداقل انتظار و هدف این طرح، گزارشی دقیق و روشمند (توصیفی) از آرا و اندیشه‌های اندیشمندان تعریف شده است؛ با این همه تلاش می‌شود پروژه‌های آن خالی از تحلیل نباشد.

اولویت این کلان‌طرح نیز در ناحیه نقاط تاریک تاریخ کلام تعریف شده است تا مدارس فکری مدینه، کوفه، قم و بغداد بیش از گذشته مغفول نماند و معرفی درست و صحیحی از اندیشه‌های متکلمان این مدارس به تصویر کشیده شود. برون‌دادهای مطالعات و تحقیقات در این کلان‌پروژه که در قالب تک‌نگاری‌هایی با عنوان متکلم مورد نظر به زیور طبع آراسته می‌شود، بر پایه

دو محور عمده سامان یافته است: محور نخست به شخصیت، زمینه و زمانه فرهنگی و اجتماعی می‌پردازد تا از خط فکری و جریان اثرپذیری و اثرگذاری متکلم مورد پژوهش آگاهی دهد. محور دوم که مهم‌ترین و اساسی‌ترین بخش تحقیق است، جدای از تقریر صحیح مباحث، نظام فکری متکلم را در هریک از محورهای اصلی این بخش به تصویر می‌کشد. مهم‌ترین سرفصل‌های این بخش، جدای از نشان‌دادن چگونگی نگرش متکلم به دانش کلام، بررسی اندیشه‌های او در قالب سرفصل‌های کلی معرفت‌شناسی، هستی‌شناسی، خداشناسی، جهان‌شناسی، راهنماشناسی، انسان‌شناسی و فرجام‌شناسی است. در همین راستا کتاب‌های هشام بن حکم، سیدمرتضی، سیدرضی، نوبختیان، مؤمن‌الطاق، ابن‌فیه رازی، شیخ صدوق، زید بن علی، معتزلیان شیعه‌شده و متکلمان ناشناخته امامیه منتشر شده است.

درباره کتاب پیش رو

کلام امامیه از اواسط سده هفتم به دلیل حضور مفاهیم فلسفی از یک طرف و پذیرش بخشی از مهم‌ترین عقاید فلسفی دچار تحولی جدی شد و به صورت کلامی فلسفی درآمد. ادامه این مسیر در مدرسه اصفهان و با حضور ملاصدرا هرچند موجب استحاله کلام در فلسفه و درنهایت باعث از بین رفتن اصالت و استقلال کلام امامیه شد، از طرف دیگر بستر مناسبی برای استفاده از ظرفیت‌های فلسفه برای تبیین آموزه‌های کلامی و اعتقادی و پاسخ به شبهات و پرسش‌های جدید نیز فراهم گردید. ملا عبدالرزاق لاهیجی یکی از بزرگ‌ترین متکلمان امامیه متعلق به این دوره است و کلام‌ورزی او نیز در چنین فضایی اتفاق افتاده است. او علی‌رغم وجود چنین فضایی تلاش زیادی نموده است به

ادبیات و مبانی کلامی وفادار بماند؛ ولی بر حسب اقتضا از مبانی و آموزه‌های فلسفه مشاء در تبیین و تحلیل باورهای دینی بهره برده است. کتاب پیش رو اثری از مدرسه کلامی اصفهان است که در آن تلاش شده است آرا و اندیشه‌های کلامی ملاعبدالرزاق لاهیجی بازنمون گردد. در پایان از تلاش نویسنده گرامی حجت‌الاسلام دکتر محمدحسین فاریاب، حجت‌الاسلام و المسلمین استاد محمدتقی سبحانی ناظر علمی کلان‌طرح اندیشه‌نامه متکلمان امامیه، ارزیابان محترم، مدیر محترم گروه کلام حجت‌الاسلام و المسلمین آقای دکتر اکبر اقوام کرباسی، کارشناس گروه کلام آقای دکتر اصغر رضائی، نیز نشر پژوهشگاه که آماده‌سازی فنی و فرایند انتشار این اثر را بر عهده داشتند، تشکر و قدردانی می‌کنم.

ابراهیم علیپور

مدیر پژوهشکده فلسفه و کلام اسلامی

مقدمه

یکم. مباحث کلامی پیشینه‌ای به بلندای تاریخ تفکر دارند و تاریخ اندیشه‌ورزی با مباحث کلامی پیوند عمیقی دارد. پرسش از مبدأ هستی انسان و مقصد پایانی‌اش و مسیری که انسان باید بپیماید تا به آنجا برسد، پرسش‌هایی نیست که انسان بی‌اعتنا از آنها گذر کند.

دوم. سالیانی طولانی متکلمان رویکردی خاص به موضوعات و مسائل کلامی داشتند. آنها با بهره‌گیری از منابع پذیرفته‌شده به اثبات اعتقادات دینی پرداخته و به نبرد با شبهه‌افکنان رفته، از باورهای دینی دفاع می‌کردند. از شیخ مفید (۱۳ق) در بغداد تا سدیدالدین حمصی (قرن ششم هجری) در ری، از خواجه نصیرالدین طوسی (۶۷۲ق) تا علامه حلی (۷۲۶ق) و فاضل مقداد (۸۲۶ق) در حله و از متکلمان مکتب شیراز تا متکلمان دوران معاصر همگی همین رویکرد را در پیش گرفته‌اند.

سوم. امروزه رویکرد جدیدی به مسائل کلامی پیش روی محققان عرصه کلام و اعتقادات گشوده شده است. با توجه به تغییر رویکرد شبهات کلامی، این تغییر تاکتیک امری لازم و مهم به شمار می‌رود. توضیح آنکه شبهات کلامی جدید به‌طور مستقیم متوجه خود باورها نمی‌شود، بلکه با رویکردی تاریخی به

پیشینه باورهای کلامی تاخته، به طور غیر مستقیم در پی ساختگی معرفی کردن آن باورهاست.

چهارم. در چنین فضایی آشنایی با تراث گران سنگ کلامی از شایسته‌ها بلکه بایسته‌های هر متکلمی است که دغدغه دفاع از باورهای دینی را در سر دارد. با تشکیل حلقه‌های به هم پیوسته درباره سرگذشت یک مسئله از مسائل کلامی است که می‌توان پیشینه آن مسئله را ردیابی کرد و از این طریق مدعاهای شبهه افکنان را در عیار سنجش قرار داد. بی‌گمان آشنایی با اندیشه‌های کلامی متکلمان در این راستا کمک شایانی به تشکیل حلقه‌های یاد شده خواهد کرد.

پنجم. در این میان ملا عبدالرزاق لاهیجی (۱۰۷۲ق) یکی از متکلمان بنام در قرن یازدهم هجری قمری است. او در عین حالی که فلسفه را به خوبی می‌شناسد، استقلال فکری خود را در مباحث کلامی حفظ می‌کند. داماد ملا صدرا در قرن یازدهم هجری در عرصه مسائل کلامی نوآوری و درخشش فراوانی از خود نشان داده است و نمی‌توان از تاریخ کلام سخن به میان آورد و از او یاد نکرد.

ششم. در این نوشتار کوشیده‌ایم اندیشه‌های کلامی لاهیجی را در معرض فکر محققان قرار دهیم. این کتاب را در هشت فصل تدوین کرده‌ایم. در فصل اول گذری بر زندگی لاهیجی داشته‌ایم. در فصل دوم علم کلام و رابطه آن با فلسفه و عرفان از منظر لاهیجی تبیین شده است. معرفت‌شناسی، خداشناسی، جهان‌شناسی، انسان‌شناسی، راهنماشناسی و فرجام‌شناسی فصول بعدی این کتاب را تشکیل می‌دهند.

هفتم. انصاف نیست که از استاد بزرگوارم جناب حجت الاسلام و المسلمین

محمد تقی سبحانی که نقشی تأثیرگذار در تدوین این کتاب داشته است، یاد نکنم؛ همچنین از جناب آقای دکتر منصور نصیری که جرقهٔ این کار را برای من ایجاد کرد، خالصانه تشکر می‌کنم. از تمام عوامل اجرایی، پشتیبانی و علمی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی نیز که در برنامه‌ریزی آماده‌سازی فنی و چاپ و نشر اثر حاضر همیار و همکار بودند، صمیمانه قدردانی می‌کنم.

محمدحسین فاریاب